

■ Ú V O D

Ve druhé polovině 18. století zůstávalo budoucí německé císařství skryto za oponou historické německé *Kleinstaaterei*, tvořenou přibližně třemi sty politickými správními jednotkami propojenými sice vzájemnými souvislostmi, avšak postrádajícími základní jednotu. Dnes bychom těžce hledali správný filosofický nebo politologický termín, který by vystihl právě ten chybějící prvek či faktor, kvůli němuž zůstávalo němectví Němců bez vysvětlení. Tehdejší vzdělanostní elity sáhly po slovu „géníus“, jímž se jim podařilo přesáhnout omezení odborných *clare et distincte* formulovaných pojmů na dílčí aspekty, vyhovět poetizující povaze začínající diskuse o němectví a zakomponovat do představ o nastávajícím Německu potřebnou dávku imaginativnosti, snění a tvořivé, pravidla přísného myšlení rozbíjející iracionality.

S výrazem géníus přišla revoluce do německé kritické filosofie umění, do literární teorie a kritiky, do literatury a poezie samé, ale především do rodící se politické filosofie národa, jež dovedla své snahy k vykreslení ideálu němectví, německého národa, Německa a německé individuality. Její první vrchol se klade do doby kolem roku 1770, kdy mělo největší vliv literární hnutí *Sturm und Drang*, což je sice oprávněně z hlediska dějin literatury a literární teorie, avšak klade to jistá omezení s ohledem na předpoklady a okolnosti vstupu ideje génia do myšlení němectví, stejně jako to vyžaduje poměrně vysokou míru tolerance vůči antiosvěcenskému podezřívání principu rozumovosti, kritického sebeurčení a svéprávnosti. Dějiny „německého génia“ se rozepjaly přes několik desetiletí, a mají-li být postiženy alespoň v nezákladnějších obrysech, musí začínat nejpозději od Johanna Christoha Gottscheda a jeho ještě osvěcensky podmíněného konceptu vyjádřeného v díle *Versuch einer critischen Dichtkunst vor die Deutschen* z roku 1730¹ a vést přes Johanna Gottfrieda

¹ Gottsched, J. Ch., *Versuch einer critischen Dichtkunst vor die Deutschen; Darinnen erstlich die allgemeinen Regeln der Poesie, hernach alle besondere Gattungen der Gedichte, abgehandelt und mit Exempeln erläutert werden: Überall aber gezeigt wird Daß das innere Wesen der Poesie in einer Nachahmung der Natur bestehe: Anstatt einer Einleitung ist Horatii Dichtkunst in deutsche Verße übersetzt, und mit Anmerckungen erläutert von M. Joh. Christoph Gottsched*, Verlegts Bernhard Christoph Breitkoph, Leipzig 1730, in: *týž, Schriften zur Literatur*, ed. H. Steinmetz, Reclam, Stuttgart 1972, s. 12–197.

Herdera a Immanuela Kanta k raně romantické, již politickým a náboženským konzervativismem se vyznačující politické filosofii Friedricha Schlegela. Nejen u něj, ale již u Herdera měla touha po Německu dostatečnou sílu na to, aby si podřídila literární, básnickou a filosofickou tvorbu německých intelektuálů a posléze celou jejich učenost, která měla být věnována jedinému cíli: ideji německého génia, kolem níž povstane nové, jednotné Německo jako předobraz všech kulturních národů.

Právě Herderova estetika německé autonomie bývá v dějinách politické filosofie úzce spojována se vznikem německého nacionalismu. Odvozují se z ní rysy typického německví s jeho kulturně negativními dopady během dalšího vývoje evropské civilizace a často se sahá po Herderovi také tehdy, když se hledají kořeny a zdroje přeměny německého nacionalismu v nacismus. Otázku, zda bylo Herderovo pojetí národa a německví východiskem pro nacionální socialismus, položilo mnoho nejen německých badatelů, kteří shromáždili dnes již nepřehledné množství materiálů svědčících ve prospěch tohoto podezření stejně dobře jako o opaku. Od začátku herderovské renesance, kterou vyvolali Rudolf Haym vydáním Herderova životopisu² a Bernhard Suphan edicí sebraných spisů,³ zazněly v této izostenické situaci až příliš silné výrazy o přímé linii od Herdera k Hitlerovi⁴ i odkazy na fakt, že ideologové a širitelé nacistických hledisek Herdera politicky prakticky nevyužívali a pozitivních zmínek o něm je v jejich éře spíše pomálu; častěji se mu vyčítala neněmecká zženštilost a nedostatek mužnosti kvůli šíření humanitních idejí.⁵

Není pochyby, že Herderovo německví bylo robustní a jeho zájem na vzkříšení svébytné německé kultury, jednotného národa a státu eminentní. Mnohem pochybnější jsou výsledky, které můžeme očekávat od sledování linie zahájené přezdívkou *Bratr Humanus*, kterou dal Herderovi Goethe, přes německého vlastence, spoluzakladatele německého národa, obroditele německé kultury, proroka nacionalistické národovecké ideologie až k zakladateli rasistického učení a přímému podněcovateli nacionálního

² Haym, R., *Herder nach seinem Leben und seinen Werken*, Rudolf Gaertner Verlag, Berlin 1880.

³ *Herders Sämtliche Werke*, 32 sv., ed. B. Suphan, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1877–1909.

⁴ Dahmen, H., *Die nationale Idee von Herder bis Hitler*, Hermann Schaffstein Verlag, Köln am Rhein 1934 (21994).

⁵ Např. Köpke, W., „Herder als Deutscher? Zur Herder-Rezeption im 20. Jahrhundert vor 1933“, in: J. Schneider (ed.), *Herder im „Dritten Reich“*, Aisthesis Verlag, Bielefeld 1994, s. 127–143.

socialismu. Herder nacionalistou nacistického typu nebyl, a to nejen proto, že jím být nemohl. Jeho koncepce a teorie měly svůj význam v epoše konstituování moderního německého státu a mají ho nadále v západní kultuře, jež se v důsledku nacistických zločinů proti lidskosti a vlivem druhé světové války rovněž mnohonásobně změnila. Za Osvětim odpovědnost nenese – ani za to, že jeho ideál jednotného německého státu zanikl při poválečném rozdělení Německa a nikdo nevěděl, zda navždy. Vše ostatní podléhá principu, který říká, že myšlenky nemohou za to, co z nich lidé udělají. Takovou je rovněž myšlenka génia Německa.